
О.В. ЛУКАШ¹, Л.В. ЗАВ'ЯЛОВА²

¹Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка
вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, 14038

²Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, МСП-1, Київ, 01001

HERACLEUM MANTEGAZZIANUM SOMMIER ET LEVIER (APIACEAE) НА ЧЕРНІПІВСЬКОМУ ПОЛІССІ

Apiaceae, Heracleum mantegazzianum, Чернігівське Полісся

Кавказький альпійський вид колхідського походження [2] *Heracleum mantegazzianum* Sommier et Levier (*Apiaceae* Lindl.) завдяки своєму швидкому розповсюдженню привертає увагу багатьох дослідників з різних країн, особливо в останні роки. Така підвищена увага пов'язана зі зміною структури вихідного елементу прибережного флористичного комплексу, яку спричинює втручання цього небезпечного інвазійного виду, а також з отруйною дією рослини на організм людини (після безпосереднього контакту виникають опіки шкіри) [7].

© О.В. Лукаш, Л.В. Зав'ялова, 2003

ISSN 0372-4123. *Ukr. Bot. Journ.*, 2003, vol. 60, № 5

561

Природний ареал *H. mantegazzianum* охоплює Передкавказзя і північну частину Західного Закавказзя, де він росте у верхньому лісовому поясі по балках, на лісових галявинах, узліссях та серед високотрав'я. Перші спроби його культивування як декоративної чи кормової рослини в ряді західно- та східноєвропейських країн датовані початком XIX ст. Вперше з Кавказу в Західну Європу (альпійський ботсад у м. Женеві) вид був завезений у 1890 р. (Hegi, 1926), звідки у подальшому його почали активно впроваджувати в культуру ботанічних садів багатьох країн. Згодом вид не лише успішно акліматизувався, але й поширився за межі ботанічних садів багатьох європейських країн. Зараз він є широко розповсюдженим в Європі [1, 3, 4, 6, 7] та Америці [5].

В Україні *H. mantegazzianum* як культивовану рослину вперше почали вирощувати в Осмолодському лісництві (Калуський р-н, Івано-Франківська обл.), куди він був завезений у 1927 р. із ботанічного саду в Карлових Варах (Чехія); більше як через 30 років було помічено кілька здичавілих рослин за його межами [1]. З 90-х рр. минулого ст. вид відмічений у багатьох регіонах країни (Закарпаття, Прикарпаття, Полісся, Західний Лісостеп) [4]. Здебільшого поширюється по берегах річок, заплавах, а також залізничними і автомобільними шляхами. Інколи рослини трапляються на післялісових луках, особливо поблизу джерел та струмків, на рудеральних ділянках, а також засмічують виноградники, сади та посадки (В.В. Протопопова, М.В. Шевера, in colloquio).

Перші усні відомості про зростання даного виду в регіоні між залізничними станціями Малійки та Демійка (Чернігівський р-н, Чернігівська обл.) датуються початком 80-х рр., уздовж залізничних колій поблизу технічних складів збереження торфу відмічено близько 50 особин різного віку (у зв'язку з господарською діяльністю значна частина мікропопуляції була згодом знищена, решта продовжує розвиватися навіть під значним антропогенним тиском).

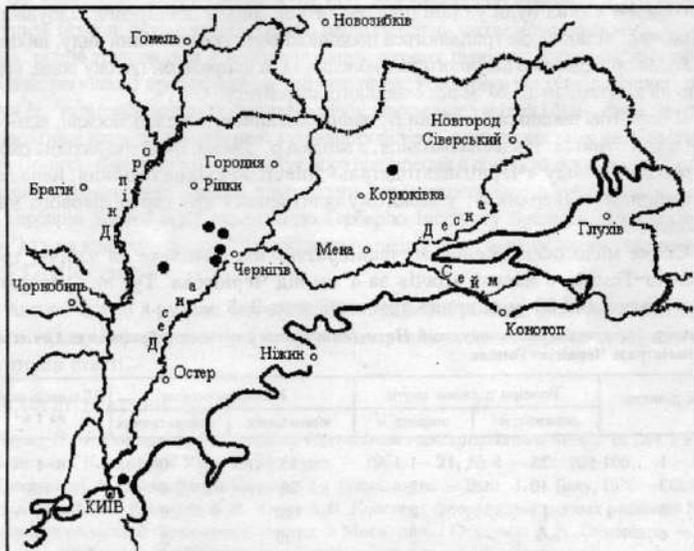
Останнім часом на території Чернігівського Полісся ми виявили ще дев'ять локалітетів *H. mantegazzianum* (між м. Бровари та с. Калинівка, Київська обл.; біля с. Павлівка; між с. Павлівка та селищем Астра; м. Чернігів — три місцезростання; масив Дачі; с. Рижики, Чернігівський р-н., Чернігівська обл.; с. Рибинськ, Корюківський р-н, Чернігівська обл.), що підтверджено гербарними матеріалами (рисунок). Описи найтиповіших локалітетів подано нижче.

Найбільший знаходиться між м. Бровари та с. Калинівка. Тут вид зростає на краю автомобільної траси Київ–Чернігів на узліссі серед *Quercus robur* L. та *Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch. (заглиблюючись до 50 м) і займає площу 750 м². Тут виявлено приблизно 200 особин, близько половини яких є генеративними. Вид витісняє із трансформованої діброви, що має ознаки нітрифікації (чагарниковий ярус формує *Sambucus racemosa* L.), тра-

в'яністі види-домінанти *Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm., *Chelidonium majus* L., *Urtica dioica* L. і також виходить за межі ділянки (поодинокі особини виявлені на протилежному боці дороги біля обладнаного для відпочинку водіїв місця). Занесення виду пов'язане з автомобільним транспортом.

Друге місцезнаходження *H. mantegazzianum* виявлене на узбіччі траси Чернігів–Михайло-Коцюбинське, в с. Павлівка. Ділянка розташована за 150 м від моста через р. Білоус у напрямку до м. Чернігова. Тут вид у вологому зниженні утворював смугу завдовжки 50 м, ширина якої становила 5–12 м. З одного боку локалітет обмежений дорогою, з іншого — городами. Зрілі особини *H. mantegazzianum* досягали висоти 2,5–3,0 м, плодоносили. В цьому локалітеті ми виділили ділянки з різною щільністю зростання *H. mantegazzianum*.

Найбільшою за площею є ділянка зі щільністю *H. mantegazzianum* 10 особин на 1 м². Вид утворює перший під'ярус травостою і виступає домінантом, маючи проективне покриття 60 %. Другий під'ярус (до 0,7 м) сформований *Phalacrolooma annuum* (L.) Dumort., *Artemisia vulgaris* L., *Conyza canadensis* (L.) Cronq., *Arctium lappa* L., *Urtica dioica*. Третій під'ярус (0,3 м)

Поширення *Heracleum mantegazzianum* Sommier et Levier на Чернігівському Поліссі
Distribution of *Heracleum mantegazzianum* Sommier et Levier in the Chernihiv Polissia

утворюють переважно *Elytrigia repens* (L.) Nevski (10 %) та *Agrostis canina* L. (5 %), а решта видів трапляється поодинокі. Серед них переважають лучні види, зокрема *Dactylis glomerata* L., *Daucus carota* L., *Achillea submillefolium* Klok. et Krytzka, *Tanacetum vulgare* L., *Vicia cracca* L., *Potentilla anserina* L. На другій ділянці з переважанням *Elytrigia repens* (L.) Nevski (30 %) та *Agrostis canina* L. (30 %) щільність *H. mantegazzianum* становила 7 особин на 1 м². Тут на місцях з порушенням травостою виявлені численні сходи виду. На третій ділянці з домінуванням *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth (30 %) та *Cirsium arvense* (L.) Scop. (40 %) трапляються поодинокі особини *H. mantegazzianum*. Окремі рослини виду відмічені також на відстані 100 м від основної популяції у болотистому зниженні поблизу господарських будівель с. Павлівки.

Третій локалітет *H. mantegazzianum*, описаний нами в околицях м. Чернігова, між с. Павлівкою та сел. Астра, зайнятий асоціацією *Quercetum corylosparsiherbosum*. Вид зростав на краю вологого яру (поблизу потоку стічних вод), на ділянці з домінуванням *Rubus caesius* L. На прилеглій зверху лучній ділянці травостій (покриття 80 %) сформований переважно злаками та бу-р'яновими видами рослин, зокрема *Festuca pratensis* Huds. (30 %), *Phalacrolooma annuum* (25 %), *Daucus carota*, *Berteroa incana* (L.) DC., *Dactylis glomerata*, *Urtica dioica*, *Cychorium intibus* L. (1–2 %). Тут мікропопуляція *H. mantegazzianum* налічує 10 особин, 4 з яких були у стані плодоношення. Звідси поширення відбувається на прилеглій ділянці, де трапляються поодинокі вегетуючі особини виду, виявлені на схилах обводненого штучного заглиблення та за напрямком потоку води, відповідно на відстані 10 та 20 м від основного локалітету.

В Чернігові поодинокі особини *H. mantegazzianum*, які плодоносили, відмічені ще в трьох пунктах: південна околиця, в заплаві р. Десни; північно-західна околиця, поблизу заводу «Чернігівавтодеталь»; північно-східна околиця, неподалік від фабрики «Сіверянка», у вологому освітленому яру серед лісового масиву Яцево.

Сьоме місцезнаходження *H. mantegazzianum* виявлене на узбіччі траси Чернігів–Гомель в масиві «Дачі» за 4 км від Чернігова. Тут вид утворював смугу завдовжки 60 м, ширина якої становила 3–5 м.

Характер формування мікропопуляції *Heracleum mantegazzianum* Sommier et Levier на автомагістралі Чернігів–Гомель

№ ділянки	Розміри ділянок смуги		Кількість особин		Щільність особин на 1 м ²
	довжина, м	ширина, м	ювенільних	генеративних	
1	15	1	15	0	1
2	10	2	30	0	1,5
3	12	2	120	0	5
4	5	3	130	5	9
5	10	3	30	2	1
6	22	2	85	2	2
7	5	2	5	5	1

На деяких ділянках цей вид утворює перший під'ярус травостою і виступає домінантом, маючи проєктивне покриття 40 % (рослини заввишки 2–3 м). Другий під'ярус (1 м) утворюють співдомінанти (25–30 %) *Dactylis glomerata*, *Cirsium arvense*, а також асектатори *Cychorium intibus*, *Daucus carota*, *Phalacroloa annuum*, *Hieracium umbellatum* L., *Artemisia vulgaris* L. тощо. Третій під'ярус (0,5 м) представлений 20-ма видами, серед яких переважають лучні (*Hypericum perforatum* L., *Achillea submillefolium*, *Galium verum* L., *Vicia cracca*, *V. cassubica* L., *Lotus arvensis* Pers. тощо), бур'янові (*Berteroa incana*, *Conyza canadensis*, *Setaria glauca* (L.) P. Beauv., *Elytrigia repens*) та стійкі до вигоптування (*Plantago major* L., *P. lanceolata* L., *Potentilla anserina*) види. На цій ділянці чітко простежуються характер і напрямки розповсюдження *H. mantegazzianum* (таблиця). У східному та західному напрямках поширення виду обмежене безпосередньо прилеглими дачними ділянками та автомобільною магістраллю.

Інші локалітети (за усними повідомленнями студентів хіміко-біологічного факультету Чернігівського педагогічного університету):

— поблизу с. Рижики Чернігівського р-ну в заплаві р. Білоус поряд з автомобільною дорогою;

— в с. Рибинськ Корюківського р-ну поблизу полишених ферм. Цей локалітет налічує близько 20 особин, більшість з яких плодоносить.

Як бачимо, на Чернігівському Поліссі вид переважно опановує антропогенно порушені ценози, формуючи більш або менш суцільні, часом монодомінантні угруповання, рідше трапляється у напівприродних лісових ценозах. В меншій мірі, ніж у західних регіонах України, заселяє заплави річок. Ймовірно, що у подальшому розселення *H. mantegazzianum* по заплавах річок, насамперед малих і трансформованих в меліоративні канали, стане одним з основних шляхів поширення виду на Чернігівському Поліссі. Фактором, що обмежує його поширення в дослідженому регіоні, є проведення агротехнічних заходів власниками сільськогосподарських ділянок.

Гербарні зразки виду передані до Гербарію Інституту ботаніки НАН України (KW) та на кафедру біології Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Автори вдячні д-ру біол. наук В.В. Протопоповій та канд. біол. наук М.В. Шервері за надану інформацію про історію поширення виду в Україні та поради при підготовці статті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Берко Й.М. Борщівник Мантегацці (*Heraclium mantegazzianum* Somm. et Lev.) в Українських Карпатах // Укр. ботан. журн. — 1964. — 21, № 4. — С. 104-106.
2. Гроссгейм А.А. Анализ флоры Кавказа // Тр. Ботан. ин-та. — Вып. 1. — Баку, 1936. — С. 257.
3. Игнатов М.С., Макаров В.В., Чичев А.В. Конспект флоры адвентивных растений Московской области // Флористич. исслед. в Моск. обл. / Отв. ред. А.К. Скворцов. — М.: Наука, 1990. — С. 5-105.
4. Чорна Г.А. Рудералізація прибережних місцезростань Придніпровської височини // Укр. ботан. журн. — 2001. — 58, № 1. — С. 35-40.

5. Gleason H.A., Cronquist A. Manual of vascular plants of Northeastern United States and Adjcent Canada. — New York, 1991. — P. 382.
6. Tiley G.E.D., Philp B. Observations on flowering and seed production in *Heracleum mantegazzianum* in relation to control // Plant Invasions: Studies from North America and Europe — Leiden, Netherlands: Backhuys Publishers, 1997. — P. 123-137.
7. Wade M., Darby E.J., Courtney A.D., Caffrey J.M. *Heracleum mantegazzianum*: a problem for river managers in the Republic of Ireland and the United Kingdom // Ibid. — P. 139-151.

Рекомендує до друку
В.В. Протопопова

Надійшла 01.04.2002

A.V. Lukash, L.V. Zavyalova

**HERACLEUM MANTEGAZZIANUM SOMMIER ET LEVIER (APIACEAE)
НА ЧЕРНИГОВСКОМ ПОЛЕСЬЕ**

Черниговский государственный педагогический университет им. Т.Г. Шевченко
Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

Приводятся сведения о современном распространении *Heracleum mantegazzianum* Sommier et Levier на Черниговском Полесье. Выявлено 10 локалитетов вида, поданы картосхемы их распространения. Для наиболее показательных представлены геоботанические описания. Установлено, что вид осваивает преимущественно антропогенно нарушенные ценозы, реже заходит в полустепные экотопы. Дан прогноз о его дальнейшем распространении в регионе.

O.V. Lukash, L.V. Zavyalova

**HERACLEUM MANTEGAZZIANUM SOMMIER ET LEVIER (APIACEAE)
IN THE CHERNIHIV POLISSIA**

T.G. Shevchenko Chernihiv State Pedagogical University
M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Observation on the distribution of *Heracleum mantegazzianum* Sommier et Levier were made in the Chernihiv Polissia. The 10 localities of the species are investigated in the last time; the maps of distribution are presented. The floristic composition and vegetation of the 4 localities of the species are described. The *H. mantegazzianum* are presented in the different anthropogenic ecotopes in the region.